

∴∴ प्रकरण पाचवे ∴∴

××× मराठी कवितेतील राम गोसावी यांचे स्थान ×××

१) मराठी भावकवितेची वाटचाल -

कवी केशवसूतापासून मराठी कवितेची वाटचाल सुरु झाली. त्यांनी सुरु केलेल्या आधुनिक भावकवितेच्या प्रवाहातील कवितेकडे पाठ विप्लवणे व विद्रोहाचे कौतुक करणे अशी एक प्रथाच पडून गेली आहे. इंग्रजी व मराठी कवितेत ज्याचा काही भाग नाही असा भाग केशवसूतांच्या कवितेत आहे. केशवसूतांनी सामाजिक कविता लिहल्या. सुधारणाविषयक, जुन्या सामाजिक रूढींविरुद्ध बंड करण्याची कल्पना त्यांचीच होती. समाजातील दंभविरोध बंड उभारून प्रखर व परखड लेखाची ही कल्पना तत्कालीन आगरकरी लेखनामधून मिळाली. त्यांच्या 'तुतारी' मध्ये -

"जुने जाऊ दया मरणा लागुनि;
जाळुनि किंवा पुरती टाका,
सडत न ऐक्या ठायी ठाका;
साधव! ऐका पुढल्या हाका;
खादयास चला खादा भिडवुनि-"

असे म्हंटले आहे. या कर्कश तुतारीच्या नादाने सर्व समाज जागा झाला. त्यामुळे समाधानी कवी जागे होऊन तुतारी मंडळ स्थापन करून तिचा संदेश सांगण्यास प्रारंभ केला. बहुजन समाजावर त्याचा परिणाम झाला. समाज सुधारण्याचा बारीक सारीक तपशील 'स्पृती', 'मूर्तीभजन', 'नवा शिपाई' या कवितांतून सांगितला आहे. मराठी रसिकांच्या आवडीनिवडी व त्यामुळे मराठी साहित्य सध्द होत आहे. असेही मानले जाते.

मराठी कवितेतील केशवसूत सांप्रदायाने लावलेल्या भावकवितेच्या रोपट्याचे कवींच्या प्रकृतीनुसार अनेक वेगवेगळे अविष्कार घडलेले दिसतात. पहावयास मिळतात. कवींच्या विप्लवप्रकृती धर्मानुसार त्यांचे वेगळेपणही अढळते. अशा आगळ्या प्रकृतीचे कवी म्हणून कवी 'राम गोसावी' यांच्या

आनंदाचा भाग आहे. हे जरी खरे असले तरी साहित्याचा आनंद म्हणजे भावनांचे विवेचन असते.

काही कवींनी एका निष्ठेने लेखन केले. विनायक यांनी राष्ट्रीय कविता लिहल्या. तुकडोजी म्हाराजांनी श्रेष्ठ स्वरभाषी कविता लिहली. इंदिरा संतानी दुःखाला कवितेचे स्वरम दिले. तसेच मराठीतील भावकविता समृद्ध करण्यांत 'राम गोसावी' यांचा म्हत्वाचा वाटा आहे.

भावकवी हा अखिल सृष्टीला ओढून घेऊन तिला आत्मानुभवाने स्वीपत करतो. व्यक्तिगत भावनेच्या अविष्काराला विशेष म्हत्व आहे. भावकवितेत भाव स्वतः कवीचा असतो. कल्पनीय भावकविता तयार करतो. ही भावकवितेची लक्षणे आहेत. म्हैकर कविता हा भावकवितांचा म्हत्वाचा टप्पा आहे. म्हैकर हे भावनांनिष्ठ समतानता मानतात. नव्या प्रतिमांचा अविष्कार करतात. "आपल्या विविक्षित आशयाची नुसती गोळाबेरीज करून 'आशयाशी इमान' राखणा-या नवकवीचे समाधान होत नाही, तर आपले संपूर्ण मनोगत वाचकांपुढे विनाअंतर नेऊन उभे करणे हा नवकवींचा प्रामाणिक प्रयत्न असतो"२ असा प्रयत्न करणारे स्वातंत्र्योत्तर काळात अनेक उमेदीतील कवी दिसतात.

यंत्रयुगांमुळे माणसाला मनुष्यजीवन विस्कळीत जीवनाला नैराश्य वसे झाले आणि परावलंबीयन याचे प्रभावी दर्शन रा.ग.गडकरी (वाग्द्वैज्यती), भा.रा.तांबे यांच्या कवितेचा हा टप्पा आहे. रोमॅंटिक कवी, सौंदर्यवादी, रीतीकरण मंडळातील कवी यशवंत, गिरीश, माधव ज्युलियन, नवकवी य.दा.भावे, शरदचंद्र मुक्तीबोध्याची 'नवी मळाट' मळली. केशवसुतानी सुनित रचले. अक्षरगणवृत्त हा प्रकार मराठीत आणला. माधव ज्युलियन यांचा 'गझल' हा प्रकार बराच कवीप्रिय झाला. गझलाचे स्वरम गझल रचून विशद केले. शिवाय अनिलानी दशपदी व मुक्तछंद मराठी कवितेत आणला. याची छाप पडली.

शिवाय आरती प्रभू, ग्रेस, अ.ना.देशपांडे (अनिल), पु.शि.रेधे, विं.दा.करंदोकर, ना.ह.देशपांडे, कुसुमगुण यांनी भावकविता लिहल्या. हा एक म्हत्वाचा टप्पा असून ठळक उदाहरण आहे. मीशा पाडगांवकर,

दिलीप चित्रे, ना.धों.म्हानोर, नितर्गविवरण कवी रवीकरण मंडळातील कवीयत्री प्रभा खानविलकर, शांता प्रेळके, झीदरा तंत, बहिणाबाई चौधरी, अनुराधा पाटील ही अलिकडची नवीन कवीयत्री आहे. शिवाय अस्मा हेरे आणि अनुराधा पोतदार यांनीही भावकीक्ता संपन्न केल्या. अशा रिततीने भावकीक्तेची वाटचाल स्वातंत्र्योत्तर काळात सुरु झाली.

२) राम गोसावीयांच्या भावकीक्ताचे वेगळेपण -

कवी श्री.राम गोसावी यांचा 'डोळे' हा पहिला काव्यसंग्रह महाराष्ट्र राज्य सरकारकडून कवी केशवसूत पारितोषिक देऊन गौरीवला. दुस-या शब्दात सांगायचे म्हणजे संग्रहाच्या अंगभूत काव्य श्रेष्ठत्वाला राज-मान्यता मिळाली. आणि लगेचच 'अंधारबन' हा काव्यसंग्रह प्रसिध्द झाला. मराठी काव्याच्या रीसकवर्णाला दिलेली अमूल्य देणगी आहे.

राम गोसावी यांना सेन उमेदीच्या वयात अचानक अंधत्व आले, याचे दुःख आणि आपल्या भावी अंधारमय वैधर्य त्यांना रिकती तीव्रतेने जाणवते. हे या 'दोन' काव्यसंग्रहाच्या पानोपानी पहायला मिळते. जीवनातील अंधारपर्व सुरु झाले आणि कवितेने वेगळे करण घेतले.

कवी माघे हे वेगळे करण त्यांच्या 'डोळे' आणि 'अंधारबन' या दोन्ही काव्यसंग्रहातील कविता पाहिल्यानंतर माला निश्चित पटते. 'डोळे,' 'ताटातुटी,' 'ऊं,' 'अंधार,' 'दृष्टी,' 'लाळोखाची नदी,' 'निद्रिस्त तळ्यात,' 'हरवले रंग,' 'सापडेगा,' 'आता सारे निवांत,' 'माझी कळ,' 'चेतना,' 'अखेरीस,' 'प्रकाशाची किनार,' 'ओढ्याच्या काठाशी,' 'किनारा' 'झुलत्या फांदीवरतो,' 'चंद्र असा कललेला,' आणि 'साजकेळ' या 'डोळे' मधील कविता-

आणि अंधारबनातील 'होसी सखा जीवाचा,' 'अंधारबन,' 'स्पर्श,' 'अंधाराचे ओझे,' 'शतपावली,' 'डोहाकाठी,' 'नाचशील कारे,' 'नियतीची काठी,' 'व्यवहार संभाळण्यासाठी,' 'साज' या कविता वानगीदाखल देता येतील.

‘ऊँ’ या कीवलेत जशी एक विषण्णता म्हाला दाटून जाते, तशी अंधारबनातल्या ‘लेक चालली सासरी’ मधील सीम्प्र भाव देखील एका वेगळ्याच भावीवशवात नेऊन सोडतात.

राम गोसावींना जीवनात आलेले विविध अनुभव उत्कट अत्यंत संयत भाषेत प्रभावी शैलीमध्ये परिणामकारकीरत्या मांडले आहेत. "आपला दोष नसतानासुद्धा देवाने आपल्याला दुःखात का लोटावे याचा शोध घेताना कवीला कळून येते की तारणारा व मारणारा तो एकच आहे तेव्हा त्याचेच वरण धरावे. त्याच्यावरती भार टाकावा हेच श्रेयस्कर होय."३ कष्ट, वनवास कुणालाही चुकले नाहीत. आपले हे भावीवशव अश्रूत का भिजावे? असा कवीला प्रश्न पडतो, पण या कीवता वावल्यानंतर वाटते की हे भावीवशव अश्रुपारलप्त असल्यामुळे जीवनाला अर्थ येतो. कीवतामध्ये भावनोत्कटता येते.

३) राम गोसावी यांच्या कीवतांचे विशेष -

‘राम गोसावी’ यांचे ‘डोळे’ आणि ‘अंधारबन’ हे काव्यसंग्रह अभ्यासताना असे लक्षात येते की सुमारे ४० वर्षांपर्यंत जीवनातील सर्व त-हेचे रंग, सृष्टीचे रंग, निसर्ग सौंदर्य व आजूबाजूचे जग कवीने अनुभवले आहे. आणि त्या जुन्या अनुभवातून- शिंदोरीतून त्याला आपले अंधारदुःख साकार करायचे आहे. त्यामुळे डोळस कवीची कीवता आणि अंधकवीची कीवता यांचे सीम्प्र रम या कीवतांमधून साकार झालेले पहावयास मिळते. हे एक या कीवतांचे वैशिष्ट्य आहे. कवीने सृष्टीस्वरूप बघितले त्यामुळे अनुभवाचा आधार घेऊन दुःख शब्दरुमात केले आहे.

जीवनात आलेले विविध अनुभव अत्यंत प्रभावी भाषेत मांडले आहेत. आपल्या खास शैलीमध्ये परिणामकारकीरत्या मांडले आहेत. दृष्टीहीनतेच्या व्यथेचाच स्थायीभाव या कीवतांना लाभला आहे. त्यांच्या कीवतांना उत्कटतेचे भावबळ लाभले आहे. कवीने अपार दुःख सहन करून भोक्तालच्या जगात तो उत्साही जीवन जगत आहे. या कीवता अंधत्वाच्या दुःखाच्या असतील तर ते दुःख अत्यंत सच्चे व निखळ आहे. यात कसलीच शंका नाही.

अनुभवाचा मागोवा घेणा-या त्यांच्या छोट तळाशी जाऊन त्याचे रम सर्वांगानी न्याहळणा-या कवीच्या दृष्टीमध्ये असते. एका संपन्न म्नाची आणि व्यक्तिमत्त्वाची श्रीमंती त्या अनुभवाच्या पाठीशी असते. म्हणून सामान्य अनुभवाना असामान्यत्व लाभते आणि जुने अनुभव नव्याने अर्थपूर्ण होतात. राम गोसावी यांच्या कविता जकक जकक सर्व दुःखाच्या व अधाराच्या असल्या तरी या कवितेमध्ये प्रकाशाची वाट हे या कवितांचे मोठे हृदयम आणि लक्षणीय वैशिष्टय आहे. मिस्तभाषा व संपन्न अल्पसरत्व हे या कवितांचे एक अंगभूत वैशिष्टय आहे.

"स्वादया गायकाने एकव रागिणी परोपरीने आळवावी किंवा स्वादया विकाराने केवळ साम्राचीच किन्ने रेखाटण्यामध्ये उभे आयुष्य वेचावे, तसा, एकाच उत्कट अनुभवाचा तळ छोलवर गातून त्यातील अनेक भावछटा सुद्धा मपणे शब्दाकीत करण्यामधूनही या कवितांना वेगळेच साम्ये आणि शक्तिस्थान लाभले आहे."४ काही कविता निर्जीव व साकैतिक झालेल्या दिस्ततात. त्यांच्या कवितांत भीक्तभावनेची उत्कट लकेर मिस्तली आहे. 'पंढरीच्या वाटेवरी' 'माझा साकळा विदठल' 'आषाढाची सर' 'केले नाही म्म' 'राम्जन्म' यांच्यातून टाळीचपळयांचा नाद रोमारोमात घुमू लागतो.

त्यांच्या कवितांचा दुसरा विशेष म्हणजे त्या वाचकांच्या म्नाला भिडून टाकणा-या आहेत. वाचकांचे हृदय भरून यावे अशा कविता आहेत. उदात्त अनुभव वाचकाला देतात त्यामुळे वाचकांच्या म्नातील भावानुभव म्नात भिडून रेंगाळत राहतो. साथी सरळ भाषा हे एक कवितेचे वैशिष्टय आहे. त्यामुळे वाचकांचे म्म वेधून टाकते. सरळ व साथी अभिव्यक्ती अनेकवेळा भावाशयाच्या उत्कटतेला वाचकांच्या म्नाला स्पर्श करून टाकतात:

त्यांची कविता हृदय आणि हृदयस्पर्शी आहे. काळोखाच्या झाडावर उमललेली ही फुले, सुगंध आणि प्रकाश देणारी आहेत. भावना काळजाला स्पर्श करणारी आहे.

कीवता ही पुष्कळादीर्घ निश्वासासारखी असते. कधी सहज उदगारासारखी असते. खळादा अनुभव शांतपणे गोंजरीत असल्यासारखी असते. कधी संघर्षातून उमटलेला उद्रेक असतो. एकाच संग्रहात कीवतेची विविध स्वरमे पहायला मिळतात.

आपल्या मर्यादीत भावी वषवामध्ये एकीचत्ताने, एकलयीने अंतरीचा सुर पकडून त्याला शब्दरूप देणा-या या सौज्या कीवता आहेत. एकलय, एकीचत्त हा या कीवतांचा महत्त्वाचा गुण आहे. जीवनात आलेले कठोर दुःख बाजूला सारून गोसावी या कीवतांचा आधार घेतात. त्या त्यांच्या जीवनातील विरंगुळा आहे. म्हणून श्री. 'राम गोसावी' यांच्या कीवतांना सहज प्रवाही आणि प्रासादिक भाषेचे अंगभूत लेणे लाभले आहे.

४) राम गोसावी यांची काव्यशैली -

'राम गोसावी' यांच्या कीवता वाचताना लयबद्धता वटाक्षेने पाळली आहे. कुठे कृत्रिमता ओढाताण नाही. भडकपणा असत नाही. सहज, सोपेपणा, उत्कंता हे त्यांच्या काव्यशैलीचे वैशिष्ट्य आहे. शब्दयोजक, वेचक, वेधक अशा शब्दयोजना या आशयाला मद्दत करतात. आशय सुस्पष्ट करण्यास मद्दत करतात. एकाच विषयावर कीवता लिहल्या आहेत. शैली प्रासादिक आहे.

त्यांच्या संग्रहातील कीवतांत भाषालन लिहिण्याचे, कल्पना रम्यतेचे म्नावेधक दर्शन घडते. संग्रहाच्या पानांपानातून कस्तुरीचा सुगंध दरळतो. यातील करण गीते माला आनंद देतात. करणाभाव जागृत करतात, तर उत्साहाची, धीरवृत्तीची गाणी, कटकम्य जीवन आनंदाने जगण्याचा मंत्र देतात.

कवी राम गोसावी हे आपल्या लेखणीच्या विकसने आता अंध राहिले नसले तरी प्राप्त अंधत्वाच्या जाणीवेची मधुर व्यथा मात्र त्यांनी तटस्थ वृत्तीने आपल्या भाक्संपुष्टात मोठ्या प्रेम्भावनेने जोपासली असे म्हणावेसे वाटते. कारण ही व्यथाच त्यांच्या श्रेष्ठ कीवतांचा मुळाधार आहे.

‘डोळे’ या काव्यसंग्रहाला प्रसिध्द कवीयत्री सौ. शिरीष पै आणि ‘अंधारबन’ या काव्यसंग्रहाला सुप्रसिध्द कवीयत्री व समीक्षक डॉ. अनुराधा पोतदार या दोघींची मार्मिक, आस्वादपूर्वक व समर्थ काव्याचे स्वरस विषाद करून सांगणारी प्रस्तावना लाभल्यामुळे संग्रहाचे गुणात्मक मूल्य अनेक पटींनी वाढले आहे. प्रा. नरहर कुरंदकर यांनी काव्याच्या वेगळेपणाचा व आंतरिक सामर्थ्याचा निर्देश केला आहे. प्रास्ताविकेत म्हटल्याप्रमाणे या कवीला जीवनामधल्या अंधार पर्वात स्वतःचे कोसळते मोर्धैर्य सावरणा-यास त्यांच्या प्रियजनांची मदत झालीच पण त्याहूनही अधिक जीवाभावाची साथ त्यांच्या कवितेने दिली. हीच कविता कवीच्या दृष्टीने आध्यात्मिक काठी ठरली. ही गोष्ट पुस्तकाच्या मुखपृष्ठावरील चित्राने अगदी समेकपणे स्पष्ट केली आहे.

‘डोळे’ आणि ‘अंधारबन’ मधील ब-याच कविता सरलता, सहज प्रवाहिनता, भावनोत्कटता इ. गुणांमुळे मला हरिवंशराय बच्चन यांच्या कवितांची तसेच टागोरांच्या गीतांमधील गीतांची आठवण करून देतात.”५ म्हणून या कवीच्या भावी समृद्धतर भावजीवनाविषयी व काव्यसृजनतेविषयी मोठी आशाही वाटते, विश्वास वाढतो. राम गोसावी यांच्या काव्याची कदर, साहित्य अकादमीकडून केली जावी अशी सदिच्छा वि. म. कुलकर्णी यांनी व्यक्त केली होती. ती अस्थानी नाही. याबद्दलवा दृढ विश्वास होतो.

शेवटी एकच हार्दिक इच्छा व्यक्त केल्यावाचून राहवत नाही. यापूर्वी मिर्जेच्या एका अंध कलाकाराने पं. विष्णू दिगंबर पळुस्करांनी संगीत क्षेत्रात अपूर्व कामगिरी करून आपले व मिर्जेचे नाव अमर केले. तद्दत मिर्जेच्या या ‘राम गोसावी’ अंध शब्दीशिल्पाला हे सौभाग्य ईश्वररूपेने प्राप्त होवो.

५) निष्कर्ष -

राम गोसावी हे जीवनाच्या वाटवालीच्या अंध्यावर अंधत्व प्राप्त झालेले एक व्यक्तिमत्त्व आहे. डोळस जीवनातील अनुभवाची शिदोरी

दृष्टीतील सुष्टी आणि अंधत्वातील काश्मयमय अनुभूति यांचा सुंदर
 मिश्रण त्यांच्या 'डोळे' आणि 'अंधारबन' या काव्यसंग्रहात शब्दबद्ध
 झाला आहे. त्यामुळे त्यांच्या या स्वतंत्र अनुभूतिचा एक आगळावेगळा
 काव्यानुभव रसिकांना त्यांच्या कवितांतून अनुभवास येतो. अंधारातील
 काठी झालेली ही कविता कवीला अशी कवी म्हणून कीर्ती देऊन गेली
 आहे. तसेच यामागे असलेली नियतीची इश्वररश्मि शक्ती ही कवीच्या
 चिंतनाचा विषय झालेला आहे. नियती विषयीची ही अंधकवीची
 जाणिवही डोळस मानसाच्या जाणोवेपेक्षा भावगम ठरली आहे.

=====x=====

प्रकरण पाचवे

१०३

xxx संदर्भ टीपा xxx
=====

- १) वैशवसूत : 'हरपले श्रेय' काव्यसंग्रह
संपादक - प्रा.रा.श्री.जोग तुतारो
कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन पुणे,
पुर्नमुद्रण - १९६४ पृ.१२६
- २) रा.अ.काकेल : 'नवकीवतेचे एक तप'
मोहर ग्रंथमाला पुणे, सन १९६०
आवृत्ती पहिली. पृ.४
- ३) सदानंद पेठे : 'अंधारबन' काव्यसंग्रहावर लेख
ऑगस्ट १९८१. पृ.४३
- ४) राम गोसावी : 'अंधारबन' काव्यसंग्रह
विशाखा प्रकाशन पुणे,
पहिली आवृत्ती १ ऑगस्ट १९८०
आल्वादातील पृ.११
- ५) सदानंद पेठे : 'अंधारबन' काव्यसंग्रहावर लेख
उ.नि. पृ.४४

====x=====